Qabul qilindi: 3-oktabr 2026-yil • Ma’qullandi: 7-oktabr 2026-yil • Nashr qilindi: 13-oktabr 2026-yil

TAQSIMOT ADOLATI NUQTAYI NAZARIDAN INNOVATSION RIVOJLANISHDAGI IMKONIYATLAR, MANFAATLAR VA IJTIMOIY XARAJATLARNI BAHOLASHNING NORMATIV- FALSAFIY MEZONLARI

НОРМАТИВНО-ФИЛОСОФСКИЕ КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ВОЗМОЖНОСТЕЙ, ВЫГОД И СОЦИАЛЬНЫХ ИЗДЕРЖЕК ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ

NORMATIVE-PHILOSOPHICAL CRITERIA FOR ASSESSING OPPORTUNITIES, BENEFITS, AND SOCIAL COSTS IN INNOVATIVE DEVELOPMENT FROM THE PERSPECTIVE OF DISTRIBUTIONAL JUSTICE

Usmonov Ne’matullo Akmalovich
Farg‘ona davlat universiteti, mustaqil izlanuvchisi
Orcid: 0009-0005-4466-4321

Annotatsiya. Innovatsion rivojlanishning imkoniyat, manfaat va xarajatlari falsafiy baholanadi. Bir xil resurs ajratish haqiqiy foydalanish imkoniyatining tengligidan farqlanadi. Normativ qiyoslash yordamida taqsimot va ijtimoiy munosabat mezonlari biriktiriladi. Asosiy huquqlar, ovoz va qaytmas zarar oddiy foyda yig‘indisiga keltirilmaydi. Taklif etilgan yondashuv ta’limiy innovatsiyalarni adolat nuqtayi nazaridan ochadi.

Kalit so‘zlar: taqsimot adolati, inson imkoniyatlari, ijtimoiy xarajat, munosabatlar tengligi, oldindan taqsimlash, ehtiyotkorlik.

Аннотация. Оцениваются возможности, выгоды и социальные издержки инновационного развития. Равные ресурсы отделяются от равных реальных возможностей их использования. Нормативный анализ соединяет распределительные и реляционные критерии. Права, голос участников и необратимый вред не сводятся к суммарной выгоде. Предложен подход к оценке образовательных инноваций с

позиций справедливости.

Ключевые слова: распределительная справедливость, человеческие возможности, социальные издержки, реляционное равенство, предраспределение, предосторожность.

Abstract. The article evaluates opportunities, benefits, and social costs of innovation. Equal resources are distinguished from equal real opportunities to use them. Normative comparison connects distributive and relational standards of justice. Rights, voice, and irreversible harm are not reduced to aggregate benefits. The proposed approach informs justice-oriented evaluation of educational change.

Keywords: distributive justice, human capabilities, social costs, relational equality, predistribution, precaution.

KIRISH

Innovatsion rivojlanishdan olinadigan umumiy foyda ortishi ushbu foydaning adolatli taqsimlanganini o‘z-o‘zidan ko‘rsatmaydi. Muammo faqat qancha resurs yaratilganida emas, undan kim foydalanishi, foydalanish uchun qanday shartlar talab qilinishi va o‘zgarish xarajatini kim ko‘tarishidadir. Shuning uchun innovatsiyani baholashda samaradorlik hukmi bilan adolat hukmini ajratish zarur. Ushbu maqola mazkur farqni imkoniyatlar, manfaatlar va ijtimoiy xarajatlarning ko‘p o‘lchovli nisbati sifatida konseptuallashtiradi. Maqsad tayyor miqdoriy indeks tuzish emas, baholashning normativ asoslarini ochishdir. S.Sodikova keksalar hamda nogironligi bo‘lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy xizmat ko‘rsatishda xorijiy tajribadan foydalanish imkoniyatlarini muhokama qiladi [1]. Kh. Kholikulova xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan milliy huquqiy asoslar rivojlanishini tarixiy jihatdan yoritadi [2]. Bu manbalar turli guruhlarning sharoiti bir xil bo‘lmasligi masalasini mahalliy ilmiy kontekstga olib kiradi. Ulardan amaldagi barcha huquqiy normalar yoki muayyan siyosatning natijadorligi haqida tasdiqlanmagan xulosa chiqarilmaydi.

Tadqiqot savoli innovatsion yechimning rivojlantiruvchi qiymatini baholashda qaysi tenglikni nazarda tutish kerakligiga qaratilgan: resurslar tengligimi, natijalar tengligimi yoki

insonning real imkoniyatlari va munosabatlardagi teng maqomimi? Maqolaning asosiy tezisi shuki, mazkur o‘lchovlar bir-birini to‘liq almashtirmaydi. Taqsimot adolati nafaqat o‘zgarishdan keyingi foydani bo‘lish, balki o‘zgarishdan oldingi kirish shartlari, qaror vakolati va zarar yuzaga kelganda himoyalanish imkoniyatini ham baholashni talab qiladigan normativ yondashuv sifatida ishlab chiqiladi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Materiallar ilmiy nashrdan iborat maqsadli korpusdir. Tanlovda taqsimot, munosabatlar tengligi, inson imkoniyatlari, huquqlarni asoslash va ehtiyotkorlik masalalarini yorituvchi yondashuvlar birlashtirildi. Tahlilning birligi statistik kuzatuv emas, normativ da’vo va uni qo‘llab-quvvatlovchi argumentdir. Har bir yondashuv “nima taqsimlanadi?”, “kim baholanadi?”, “qaysi yo‘qotish qoplanishi mumkin?” va “qaror ustidan kim nazorat qiladi?” savollari asosida qiyoslandi.

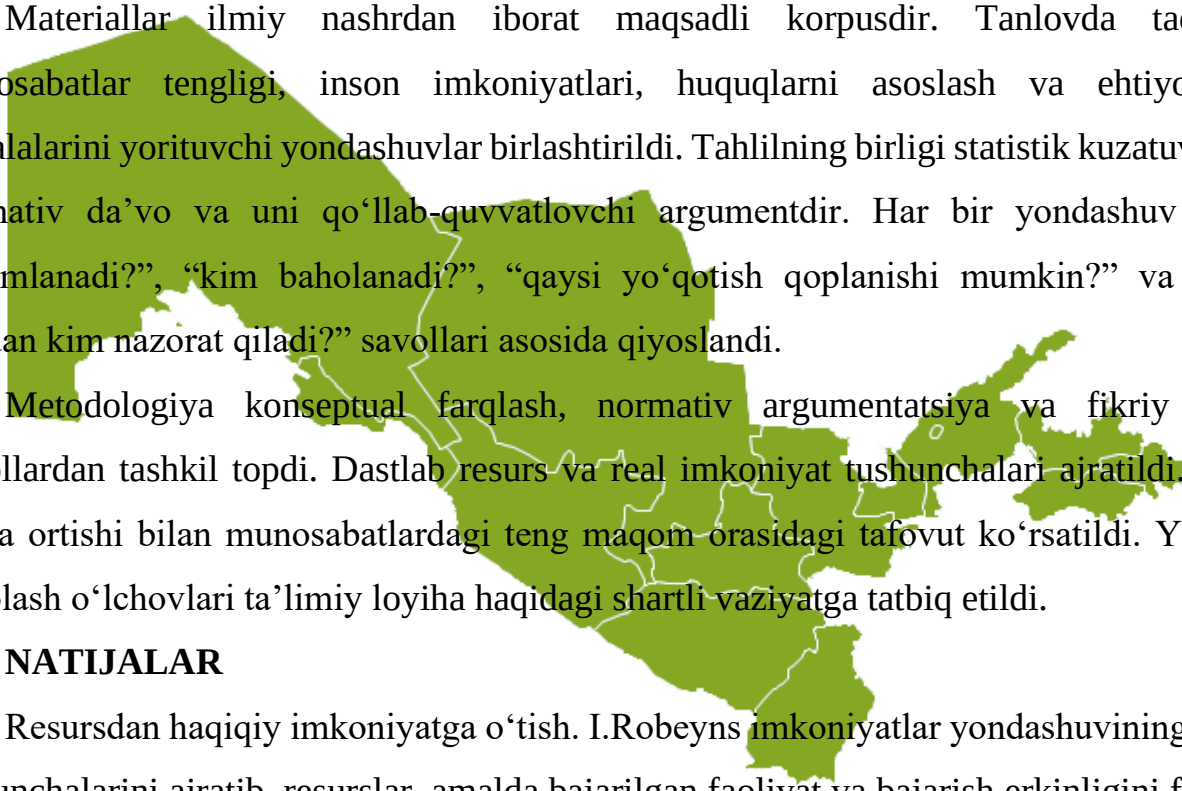

Metodologiya konseptual farqlash, normativ argumentatsiya va fikriy qarshi misollardan tashkil topdi. Dastlab resurs va real imkoniyat tushunchalari ajratildi. Keyin foyda ortishi bilan munosabatlardagi teng maqom orasidagi tafovut ko‘rsatildi. Yakunda baholash o‘lchovlari ta’limiy loyiha haqidagi shartli vaziyatga tatbiq etildi.

NATIJALAR

Resursdan haqiqiy imkoniyatga o‘tish. I.Robeyns imkoniyatlar yondashuvining asosiy tushunchalarini ajratib, resurslar, amalda bajarilgan faoliyat va bajarish erkinligini farqlash uchun tizimli asos beradi [7]. Mazkur farqdan kelib chiqadigan birinchi natija shuki, bir xil vositaning berilishi bir xil real imkoniyat yaratilganini bildirmaydi. Foydalanish uchun kerak bo‘ladigan bilim, vaqt, muhit va yordam shartlari turlicha bo‘lishi mumkin. Demak, taqsimotni faqat ajratilgan resurs bilan o‘lchash innovatsiyadan foydalanishdagi muhim to‘siqlarni tahlildan chiqarib yuborishi ehtimol.

Misol sifatida barcha talabaga bir xil raqamli material taqdim etilgan fikriy vaziyatni olaylik. Bunda rasmiy resurs teng taqsimlangan. Ammo undan foydalanish uchun zarur qurilma, barqaror aloqa, qulay format yoki mustaqil vaqt bir xil deb taxmin qilib bo‘lmaydi. Mazkur misol biror hudud bo‘yicha o‘lchangan tengsizlikni bildirayotgani yo‘q; u teng

resursdan teng imkoniyat haqidagi xulosa mantiqan avtomatik kelib chiqmasligini ko‘rsatadi. Baholashda resursni amaliy faoliyatga aylantirish shartlari alohida tekshirilishi kerakligi taklif etiladi.

Imkoniyatga e’tibor natijalar farqini butunlay yo‘qotish talabini anglatmaydi. Ishtirokchilarning maqsadi va tanlovi turlicha bo‘lishi mumkin. Muammo kishi qanday natijaga erishgani bilangina emas, u haqiqatan qaysi muqobillar orasidan tanlay olganida hamdir. Shu sabab foydalanmaslik holati o‘z-o‘zidan ehtiyoj yo‘qligining isboti emas; undan oldin muqobilga kirish sharti tekshiriladi. Ayni paytda inson nomidan uning tanlovini butunlay bekor qilish ham imkoniyatlar tilining paternalistik qo‘llanishiga olib kelishi mumkin.

Taqsimot bilan teng maqomning aloqasi. G. Iford munosabatlar tengligi va taqsimot o‘rtasidagi nazariy aloqalarni sharhlaydi [6]. E.Andersonning xususiy boshqaruv haqidagi tahlili esa iqtisodiy munosabat ichidagi hokimiyat va hisobdorlik muammosini ochadi [8]. Ushbu yondashuvlar asosida ikkinchi natija shakllantiriladi: moddiy foyda olgan ishtirokchining qaror oldidagi maqomi baribir teng bo‘lmasligi mumkin. Demak, yordam yoki xizmat miqdori oshishi insonning o‘ziga daxldor qarorga e’tiroz bildirish imkoniyatining kamayishini avtomatik qoplay olmaydi.

Shu sabab innovatsion loyiha bahosiga “ovoz” o‘lchovi kiritilishi taklif etiladi. Ovoz barcha ishtirokchining har bir texnik masala bo‘yicha bir xil ekspert vakolatiga egaligi emas. U qarordan ta’sirlangan shaxsning savol berishi, tushuntirish olishi va asosli shikoyatni ko‘rib chiqishga erishishi imkoniyatidir. Mutaxassislik farqi saqlanishi mumkin; biroq farq o‘zboshimcha buyruq berish huquqiga aylantirilmasligi kerak. Bu talqin resurs taqsimoti va munosabatlar sifatini bir-biriga bog‘laydi, lekin aynanlashtirmaydi. A.Thomasning adolat, Pareto mezoni va tenglikka bag‘ishlangan bobi taqsimotning boshlang‘ich tuzilishini muhokama qilishga asos beradi [5]. Ushbu maqolada bundan innovatsiya natijasi paydo bo‘lgandan keyin foydani qayta taqsimlash bilan cheklanmaslik xulosasi chiqariladi. Loyiha boshlanishida bilim, infratuzilma, mulkiy nazorat va tanlov imkoniyati kimda ekanini tekshirish zarur. Oldindan taqsimlash bu yerda yakuniy resurslarni qayta bo‘lish emas,

natijani yuzaga keltiradigan shartlarga kirishni normativ baholash ma’nosida ishlatiladi.

Ijtimoiy xarajat va qaytmas zarar. Ijtimoiy xarajat faqat pul sarfi bilan chegaralanmaydi, deb taklif qilinadi. O‘rganish uchun ketadigan vaqt, odatiy xizmatning yo‘qolishi, qo‘shimcha mas’uliyat, muqobil yo‘llarning yopilishi yoki e’tiroz bildirish qiyinlashishi ham baholash savoli bo‘lishi mumkin. Biroq bu o‘lchovlarning barchasiga bir xil birlikdagi narx qo‘yilishi shart emas. Ayrim yo‘qotishlar muqobil resurs bilan qoplanishi mumkin, boshqalari esa insonning mustaqil maqomiga daxldor bo‘lgani uchun alohida asoslashni talab etadi. A.Prokofyev ehtiyotkorlik muammosining normativ konteksti va muqobil yechimlarini tahlil qiladi [3]. L.Yakushev axloq universalligi va inson huquqlarini asoslash masalasidagi yondashuvlarning cheklovlarini muhokama qiladi [4].

1-jadval

Innovatsion rivojlanishni taqsimot adolati asosida baholash

O‘lchov	Normativ savol	Tekshiriladigan ma’lumot	Yetarli bo‘lmagan mezon
Boshlang‘ich kirish	Kim tashabbusdan foydalanishga kira oladi?	Resurs va ishtirok shartlari	Taklifning rasmiy ochiqligi
Real imkoniyat	Vosita amaliy faoliyatga aylana oladimi?	Bilim, yordam va muhit	Bir xil resurs berilishi
Manfaatlar	Foyda kimga qanday yetadi?	Guruhlar bo‘yicha oqibat	Faqat umumiy o‘rtacha foyda
Ijtimoiy xarajat	Vaqt, mehnat va xavfni kim ko‘taradi?	Ko‘rinadigan va yashirin yuk	Faqat pul sarfi

O‘lchov	Normativ savol	Tekshiriladigan ma’lumot	Yetarli bo‘lmagan mezon
Teng maqom	Qaror ustidan ovoz va nazorat bormi?	Savol, javob va shikoyat tartibi	Qoniqishning o‘zi
Davomiylik	Qaytmas zarar va kelgusi yuk qanday?	Muqobil, qayta ko‘rish, sinov	Qisqa muddatli muvaffaqiyat

Taklif etilgan baholash tartibida avval jiddiy va qaytarilishi qiyin zarar ehtimoli tekshiriladi, keyin muqobillar bo‘yicha foyda hamda xarajatlar qiyoslanadi. Shu asosda kichik, qaytariladigan sinov yoki loyihani qayta ishlab chiqish yo‘li tanlanishi mumkin. Bu tartib xavfsizlikning mutlaq kafolati emas. U noaniqlikni yashirmasdan, yangi dalil kelganda qarorni o‘zgartirish imkoniyatini saqlaydigan amaliy mulohaza sifatida taklif qilinadi.

MUHOKAMA

Raqamli ta’lim tashabbusini baholash. Ta’lim xizmatini raqamli shaklga o‘tkazish bo‘yicha fikriy loyiha umumiy xarajatni kamaytirishi va materialga tez kirishni ta’minlashi mumkin. Lekin mazkur afzalliklar barcha ishtirokchi uchun bir xil natija kelib chiqishini isbotlamaydi. Mualliflik yondashuvi dastlab kimlar yangi tartibdan foydalana olishini, so‘ng foydalanish uchun kimlarga qo‘shimcha vosita yoki yordam zarurligini tekshirishni tavsiya qiladi. Baholashning uchinchi savoli avvalgi muqobil yo‘l yopilganda qanday yo‘qotish yuzaga kelishidir. Shunday qilib, samaradorlik tahlili adolat tahlili bilan to‘ldiriladi. Loyiha uchun qurilma ulashish, moslashtirilgan format, maslahat va muqobil topshirish shakli kabi chora ko‘rib chiqilishi mumkin. Bu choralar tajriba bilan tasdiqlangan yagona yechim sifatida emas, to‘siqning turiga mos javoblar misoli sifatida keltiriladi. Bir xil yordamni barcha ishtirokchiga berish ba’zan maqsadga muvofiq, ba’zan esa turlicha ehtiyojni hisobga olmaydi. Shuning uchun farqli qo‘llab-quvvatlashning asosi va u kimga qanday shart bilan berilishi oshkor tushuntirilishi kerak.

Samaradorlik va adolat o‘rtasidagi e’tirozlar. Birinchi e’tiroz ko‘p o‘lchovli baholash qarorni murakkablashtirishidir. Haqiqatan, yagona pul ko‘rsatkichi bilan ishlash osonroq ko‘rinadi. Biroq o‘lchash qulayligi barcha muhim qiymatlarni o‘sha birlikka keltirish mumkinligini isbotlamaydi. Maqola murakkablikni sun’iy ko‘paytirishni emas, baribir mavjud bo‘lgan normativ tanlovni ko‘rinadigan qilishni taklif etadi. Qaror beruvchi ayrim o‘lchovni ustun qo‘yishi mumkin, ammo ushbu ustuvorlikni texnik hisobning muqarrar natijasi sifatida emas, asos talab qiladigan tanlov sifatida ko‘rsatishi lozim.

Ikkinchi e’tiroz asosiy huquqlar va teng maqomga urg‘u berish foydali loyihani to‘xtatib qo‘yishidir. Javob shundaki, mazkur yondashuv foyda yaratishni inkor qilmaydi; u foydaga erishish yo‘lini ham baholaydi. Ayrim holatda loyiha to‘liq rad etilmasdan, kirish shartlari yoki qaror tartibi o‘zgartirilishi mumkin. Boshqa holatda muayyan zarar muqobilga o‘tish uchun yetarli sabab bo‘lishi ehtimol. Mualliflik taklifi aynan shu farqni oldindan belgilangan avtomatik hukm emas, oshkor argumentatsiya predmeti sifatida qoldiradi.

Nazariy hissa va empirik cheklov. Tadqiqotning yangiligi adolatni faqat natijaviy taqsimotga bog‘lamasdan, kirish sharti, real foydalanish, ovoz va vaqt bo‘yicha oqibatlar bilan birgalikda talqin qilish taklifidadir. Ushbu o‘lchovlar bitta yig‘indi ballga aylantirilmaydi. Ularning ayrimlari bir-birini qisman qoplashi mumkin bo‘lsa, insonning asosiy maqomiga daxldor boshqalari uchun bunday qoplashning o‘zi bahs predmeti bo‘lib qoladi. Natijada “umumiy foyda yuqori” hukmi yakuniy baho emas, tekshirishni davom ettirishga asos bo‘ladi.

XULOSA

Innovatsion rivojlanishning adolatliligi umumiy foyda miqdori bilan to‘liq ifodalanmasligi asoslandi. Resurs taqsimoti, real foydalanish imkoniyati, munosabatlardagi teng maqom va ijtimoiy xarajatlar bir-biriga bog‘langan, biroq mustaqil tekshiriladigan o‘lchovlardir. Bir xil vosita berilishi bir xil imkoniyatni, moddiy foyda ortishi esa ovoz va mustaqillik saqlanganini avtomatik anglatmaydi.

Mualliflik yondashuvi innovatsiya boshlanishidagi kirish shartlarini, amalga oshirish jarayonidagi vakolatni va natijadan keyingi foyda hamda zararlarni birgalikda baholashni

taklif qiladi. Ta’limiy amaliyotda u yordamning miqdori bilan bir qatorda uning foydalanish uchun yetarliligi, muqobillarning saqlanishi va e’tirozning ko‘rib chiqilishini tekshirishga yo‘naltiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sodikova, S. (2025). Possibilities of using the experience of foreign countries in providing medical and social services to the elderly and people with disabilities. Oriental Journal of History, Politics and Law, 5(02). (p. 139–146). DOI: 10.37547/supsci-ojhpl-05-02-16

2. Kholikulova, Kh. (2025). The history of the development of a national legal framework aimed at enhancing women’s social and political activity and supporting them. Oriental Journal of History, Politics and Law, 5(02). (p. 29–37). DOI: 10.37547/supsci-ojhpl-05-02-04

3. Прокофьев, А. В. (2018). Проблема предосторожности: нормативный контекст, истоки актуальности, альтернативные решения. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия, 22(3). (p. 291–300). DOI: 10.22363/2313-2302-2018-22-3-291-300

4. Якушев, Л. В. (2018). Универсальность морали и обоснование прав человека. Этическая мысль, 18(2). (p. 33–45). DOI: 10.21146/2074-4870-2018-18-2-33-45

5. Thomas, A. (2016). Justice, Pareto, and Equality. In: Republic of Equals: Predistribution and Property-Owning Democracy. Oxford: Oxford University Press. (p. 32–67). DOI: 10.1093/acprof:oso/9780190602116.003.0002

6. Elford, G. (2017). Survey Article: Relational Equality and Distribution. Journal of Political Philosophy, 25(4). (p. e80–e99). DOI: 10.1111/jopp.12139

7. Robeyns, I. (2017). Core Ideas and the Framework. In: Wellbeing, Freedom and Social Justice: The Capability Approach Re-Examined. Cambridge: Open Book Publishers. (p. 21–88). DOI: 10.11647/OBP.0130.02

8. Anderson, E. (2017). Private Government. In: Private Government: How Employers Rule Our Lives (and Why We Don’t Talk about It). Princeton: Princeton

University Press. (p. 37–72). DOI: 10.2307/j.ctvc775n0.6

